

1405 йилда Амир Темур вафотидан сўнг унинг йирик давлати парчалана бошлади. Темурий шахзодаларнинг тахт учун ўзаро курашлари кудратли давлатнинг бўлинишига асосий сабаблардан бири бўлди. Соhibкирон тахтига валиахд қилиб набираси Пирмухаммадни қолдирган бўлсада, кўпгина амирлар ва амалдорлар унинг ҳукмронлигини тан олмадилар. 1405 йил март ойида Темурнинг бошка бир набираси Халил Султон Самарканд тахтини эгаллади. Ундан ташқари, Хуросонда Шохрух; Балх, Газна ва Кандаҳорда Пирмухаммад; ғарбий Эрон ва Озарбайжонда Мирзо Умар ва Абу Бакр Мирзо; Туркистон, Саброн, Ўтрор, Сайрамда Амир Бердибек; Ўратепа ва Фарғонада амир Худойдод; Хоразмда амир Идику ўзларини ҳукмдор деб эълон қилдилар.

Мамлакатдаги парокандалик ва ўзаро урушларга барҳам бериш учун Шохрух Мирзо кўп саъйи-ҳаракатлар қилди. XV асрнинг 20-йилларига келиб Амир Темур мулкларининг қарийб ҳаммаси Шохрух ва унинг оила аъзолари қўл остида эди. Мовароуннахр ерларини 1409 йилдан бошлаб Шохрухнинг тўнгич ўғли Мирзо Улугбек бошқара бошлади.

Улугбекнинг ҳукмронлик даври (1409-1449 йй.) асосан, Мовароуннахрда ижтимоий-иқтисодий ҳаёт, илм-фан ва маданиятнинг ривожланиши билан изоҳланади. Улугбек бобоси Амир Темур қаби ҳарбий истеъдодга эга эмас эди. У мамлакат ичидаги ва атрофидаги осойишталикни сақлаб туриш мақсадида айрим ҳарбий юришлар қилиб турди ҳолос. 1447 йилда Шохрух Мирзо вафотидан сўнг Темурийзодалар ўртасида кураш бошланиб кетди. Оқил ва доно ҳукмдор Улугбек бу курашларга барҳам беришга ҳарчанд ҳаракат қилмасин бунинг уддасидан чиқолмади. Аксинча, ўғли Абдулатифнинг бевосита иштироки туфайли ўзи бу курашларнинг қурбони бўлди. Ҳуллас, XV асрнинг ўрталарига келиб, Мирзо Улугбек вафотидан кейин (1449 й.) Темурий шахзодалар ўртасида тож-тахт учун кураш яна авж олди. Абдуқосим Бобур (1452-1457) ва Абдусайд Мирзоларнинг (1458-1468) фаолияти ҳам ўзаро урушларга барҳам бера олмади. 1469 йилга келганда Хуросонда Хусайн Бойқаро ҳокимиятни эгаллаб, бу ҳудудларда нисбатан тинчлик ўрнатди. Унинг дўсти-буюк шоир Алишер Навоий (1441-1501) муҳрдор, вазир, Астробод ҳокими лавозимларида ишлаб, Хуросон ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта рол ўйнайди. Навоийнинг саъйи-ҳаракатлари билан Хиротда илм-фан, маданият гурқираб ривожланди. Ўзаро урушларга нисбатан барҳам берилди.

Мовароуннахрда эса бу даврга келиб сиёсий тарқоқлик авжига чиқди. Ҳар бир вилоят, ҳар бир шаҳарларда темурий шахзодалар ўзларининг мустақил ҳукмронлигини ўрнатишга ҳаракат қилдилар. Улар ҳокимият учун ўзаро курашларда Дашти Кипчок қабилалари қучларидан фойдаланишар эдилар. Масалан: 1451 йилда Урусхоннинг набиралари Абдусайдга ҳокимиятни эгаллаш учун ёрдам берган бўлса, орадан уч йил ўтгач Абулхайрон Муҳаммад Жуқийга ҳокимиятни эгаллашга қўмаклашди. Бу ўзаро курашлар Мовароуннахр ахлининг аҳолини ёмонлашишига олиб келди.

XV аср охирига келиб, Мовароуннахрда Темурийларнинг бир-биридан ўзаро мустақил бўлган учта ҳокимияти вужудга келди:

1. Самаркандда Султон Аҳмад Мирзо ҳукмронлиги (1468—1503);
2. Тошкентда Султон Маҳмуд Мирзо ҳукмронлиги (1468-1498);

3. Андижонда Умаршайх I Мирзо хукмронлиги (1468-1494).

Бу учала давлатнинг ўзаро урушлари Мовароуннахр ахлининг темурийлардан норозилигини янада авж олдирди. Айникса, юкори табака вакиллари марказлашган давлат тарафида турдилар. Бу темурийзодаларнинг давлат бошқарувида мустахкам таянчга эга эмаслигидан далолат берарди. Бу вақтда темурийлар ҳузурида таълим олган Абулхайрхоннинг невараси Мухаммад Шохбахт Дашти Кипчокда дашт уруғларини бирлаштириб, ўз ҳокимиятини мустахкамламоқда эди.

Шайбонийхон ҳарбий ҳаракатлар олиб бориб марказлашган давлат тузиш мақсадида гоҳ темурийлар, гоҳ шимолдаги мўғуллар билан иттифок тузди. У 1487-88 йилларда Ўтрор, Сайрам, Ясса (Туркистон), Сигнок шаҳарларини босиб олиб, 1499 йилда Мовароуннахр ҳудудларига жиддий ҳарбий ҳаракатлар бошлади.

Маҳаллий ҳукмдорлар ўртасидаги ўзаро курашлар авж олган Самарканд шаҳрини Шайбонийхон 1500 йилнинг бошларида жангсиз эгаллади. Дашт улуглари бир неча ой шаҳарни шафқатсиз талон-тарож қилдилар. Бу эса маҳаллий феодаллар норозилигига сабаб бўлди. Бундан фойдаланган Темурий шахзода Захириддин Мухаммад Бобур ўша йили (1500 йил) Самарканд тахтини иккинчи марта эгаллади. Аммо маҳаллий зодагонлар кўпчилиги Бобурни кўллаб-қувватламадилар. 1501 йилнинг баҳорида Бобур Шайбонийхон билан бўлган жангда енгилди ва Самаркандни унга топширади.

Дашти Кипчокликлар қисқа муддат ичида Бухоро (1500), Самарканд (1501), Тошкент (1503), Хисор (1504), Урганч (1505), Хирот (1507) каби шаҳар ва вилоятларни эгаллаб, Шарқий Туркистон чегараларидан Марказий Афғонистон ҳудудларигача чўзилган ерларда марказлашган шайбонийлар давлатига асос солдилар. Темурийлар давлатидаги сиёсий тарқоқлик, айрим ҳукмдорларнинг ажралиб мустақилликка интилиши бу давлатнинг емирилишига олиб келган бўлса, Шайбонийхон бундай тарқоқликка чек қўйиб мамлакатнинг бирлигини мустахкамлай олди.

Шайбонийхоннинг жанубга томон юришлари Эрон шоҳи Исмоил I томонидан тўхтатилди. 1510 йил Марв атрофларида бўлган жангда дашт кўшинлари тор-мор этилди ва Шайбонийхон ҳалок бўлди. Эронийлар томонидан кўллаб-қувватланган Бобур 1511 йилда Хисор, Кўлоб, Кундуз, Бадахшон ва Самаркандни эгаллади. Аммо 1512 йилда шайбонийлардан бўлган Убайдулла Султон кўшинлари ўйждувон яқинида Бобур ва шоҳ Исмоилнинг бирлашган кучларини мағлубиятга учратди. Шундан сўнг Бобур аввал Кобулда, кейин эса Хиндистонда ўз ҳокимиятини ўрнатди. Дашти Кипчок қабилалари эса Мовароуннахрда ўрнашиб қолдилар.

XV аср охири-XVI аср бошларидаги Дашти Кипчок, Мовароуннахр ва Хуросондаги ижтимоий-сиёсий воқеалар тўғрисида ёзилган муаллифи номаълум «Тарихи гузидаи Нусратнома», Мухаммад Солихнинг «Шайбонийнома», Бобурнинг «Бобурнома» асарлари муҳим манбалар ҳисобланади.

Темурийзодалар ўртасидаги ўзаро урушлар, биродарқушликлар нафакат қуйи табака ахлининг, балки йирик зодагонларнинг ҳам норозилиқларига сабаб бўлди. Натижада Амир Темур асос солган улкан салтанат таназзулга юз тутди ва тугатилди.

Темурийлардан кейин ҳокимият тепасига келган шайбонийлар сулоласи даврида ҳам марказий ҳокимият унчалик мустахкам эмас эди (бу ўринда Абдуллахон II ҳукмронлиги даври (1583-1598) бирмунча диққатга сазовордир). Бу ҳолат ўша давр Ватанимиз ҳудудларининг парчаланиб, алоҳида давлатларга бўлиниб кетиши ва заифлашуви учун замин яратди.

